

УДК 343.98.06

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2023-2-6-15>**Лапкін Андрій Васильович,**

доктор юридичних наук, доцент

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3240-6377>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Статтю присвячено дослідженню особливостей професійної етики співробітників правоохоронних органів. З'ясовано значення професійної етики для здійснення правоохоронної діяльності. Визначено ознаки правоохоронної діяльності та їх вплив на специфіку професійної етики правоохоронців. Сформульовано поняття та характерні риси професійної етики співробітників правоохоронних органів. Окреслено науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання професійної етики співробітників правоохоронних органів.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, правоохоронні органи, професійна етика, професійна відповідальність.

Постановка проблеми. У контексті реформи сектору безпеки та оборони в Україні одним із першочергових завдань є приведення його у відповідність до міжнародних стандартів та системи цінностей цивілізованого західного світу, інтеграція до якого є стратегічною метою нашої держави. Тому набувають актуальності розробка та впровадження надійних морально-етичних основ функціонування правоохоронних органів і підвищення професійної відповідальності їх співробітників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійної етики співробітників правоохоронних органів були предметом наукових розвідок таких учених, як В.М. Бесчастний (разом з іншими дослідниками вивчав етикет і професійну етику поліцейського) [1], В.О. Лозовой та О.В. Петришин (досліджували загальні положення професійної етики юристів) [2]; О.Г. Середя та Я.В. Свічкарьова (аналізували деонтологічні засади правоохоронної діяльності) [3]; В.М. Сущенко (розглядав значення професійної етики в контексті вивчення проблеми професійної відповідальності правника) [4], О.М. Ярошенко (вивчав етичні основи професійної відповідальності представників правничої професії) [5] та ін.

Також досить активно ці питання розробляються зарубіжними дослідниками. Приміром, Д.Б. Голдштейн (D.B. Goldstein) аналізував значення професійної етики для допоміжних працівників правоохоронних органів [6]; Дж.М. Поллок та П.Д. Рейнольдс (J.M. Pollock & P.D. Reynolds) вивчали роль етики в здійсненні правоохоронної діяльності, а також проблеми розв'язання окремих колізій у цій сфері [7]; Е. Чемблїс (E. Chambliss) досліджував особливості професійної етики в аспекті професійної відповідальності правників, аналізуючи її на конкретних практичних прикладах [8] тощо.

Разом із тим слід відзначити, що проблеми професійної етики правоохоронців у вітчизняній юридичній літературі комплексно не досліджуються, натомість більша увага приділяється питанням «відомчої» етики, що перешкоджає формуванню єдиних та уніфікованих етичних стандартів правоохоронної діяльності.

З урахуванням викладеного **метою статті** є з'ясування значення етики для здійснення правоохоронної діяльності та окреслення особливостей професійної етики співробітників правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Можна вважати, що несформованість єдиного підходу до професійної етики правоохоронців значною мірою зумовлена невизначеністю поняття «правоохоронна діяльність» і похідних від нього, передусім щодо переліку правоохоронних органів. Так, в українському законодавстві нормативне визначення цього терміна відсутнє. Водночас із приписів ч. 3 ст. 17 Основного Закону видно, що призначенням правоохоронних органів, а, відтак, і здійснюваною ними правоохоронної діяльності, є забезпечення державної безпеки.

З урахуванням визначення національної безпеки України згідно з ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р., можна дійти висновку, що правоохоронна діяльність – це спеціалізована діяльність уповноважених державою органів і посадових осіб, що здійснюється в особливій сфері правовідносин у визначених законом формах та з використанням спеціальних правових засобів і спрямована на попередження порушень права та активну протидію їм.

До ознак правоохоронної діяльності можна віднести такі: (1) підзаконний характер – правоохоронна діяльність здійснюється відповідно до положень законодавства, яке регламентує підстави, суб'єктів, форми та засоби її здійснення; (2) процедурний характер – правоохоронна діяльність реалізується з дотриманням визначених законом процедур, відхилення від яких не допускається; (3) державно-владний характер – ця діяльність здійснюється на виконання відповідної правоохоронної функції держави за допомогою державно-владних повноважень; (4) суб'єктний характер – правоохоронна діяльність здійснюється лише спеціально уповноваженими органами, визначеними законом (правоохоронними органами), привласнення чи делегування повноважень яких іншим суб'єктам забороняється; (5) примусовий

характер – здійснення правоохоронної діяльності передбачає безпосереднє застосування державного примусу, задля чого представникам правоохоронних органів надаються спеціальні засоби, включаючи вогнепальну зброю.

Метою правоохоронної діяльності є забезпечення захищеності національних інтересів України від явищ, тенденцій і чинників, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити їх реалізацію. На досягнення цієї мети спрямовані такі завдання правоохоронної діяльності: попередження правопорушень – вжиття заходів до того, щоб запобігти порушенням права, створення й підтримання умов, за яких правопорушення не повинні відбутися, або така ймовірність є мінімальною; протидія правопорушенням – у разі, якщо правопорушення все-таки відбулося, вжиття заходів до його виявлення, припинення, розкриття та створення умов для притягнення винної в його вчиненні особи до юридичної відповідальності.

Суб'єктами правоохоронної діяльності є уповноважені законом державні органи та їх посадові особи. Традиційно для позначення таких органів використовується поняття «правоохоронні органи». Однак, попри широку вживаність цього терміна в національному законодавстві, чіткого переліку правоохоронних органів не визначено. Єдиним джерелом нормативної регламентації цього питання є ЗУ «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р., відповідно до ч. 1 ст. 2 якого правоохоронні органи – це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України (БЕБ), органи та установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Таким чином, до числа правоохоронних цим Законом віднесено органи та установи із зовсім різними функціями, а сам цей перелік є відкритим і допускає можливість включення до нього інших суб'єктів. Такий підхід надмірно розширяє як межі правоохоронної діяльності, так і перелік суб'єктів її здійснення.

При цьому слід зазначити, що при визначенні спрямованості правоохоронної діяльності на охорону права від порушень у широкому значенні йдеться про будь-які правопорушення. Однак, передусім правоохоронна діяльність спрямована на запобігання та протидію найбільш небезпечним із них – кримінальним правопорушенням. Відповідно саме участь у протидії злочинності можна вважати загально визначним критерієм для окреслення правоохоронних органів. Так, в американській правовій доктрині поняття «правоохоронна діяльність» (Law Enforcement) виокремлюється як частина кримінальної юстиції, спрямована на виявлення злочинів, викриття злочинців та розслідування [9].

Поряд із цим правоохоронна діяльність спрямована на запобігання та протидію адміністративним правопорушенням. Однак, враховуючи, що в КУпАП передбачена значна кількість суб'єктів виявлення, фіксації та притягнення до відповідальності за адміністративні правопорушення, далеко не всі з них можна вважати правоохоронними органами.

Зважаючи на це, професійну етику працівників правоохоронних органів доцільно розглядати передусім на прикладі співробітників органів, уповноважених

на здійснення слідчих і розшукових дій (досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності), а саме: Національної поліції, СБУ, НАБУ, ДБР та БЕБ.

З урахуванням визначень поняття етики правників, що наводяться в науковій літературі [1, с. 19; 2, с. 13], професійну етику співробітників правоохоронних органів можна визначити як засновану на загальних цінностях правничої професії сукупність моральних принципів, вимог і правил, які ставляться до посадових осіб державних органів, уповноважених на здійснення правоохоронної діяльності, з метою належного здійснення їх повноважень та запобігання порушенням у процесі їх реалізації.

Етика працівників правоохоронних органів має певні особливості.

По-перше, вона є різновидом професійної етики, тому відповідає загальним положенням останньої. За цією ознакою її можна віднести до професійної етики правника з тим застереженням, що не всі співробітники правоохоронних органів є юристами, однак і перші, і другі поділяють спільні цінності верховенства права, захисту прав людини, підтримання законності та правопорядку тощо. Так, згідно з Кодексом етики правоохоронних органів, прийнятим на 64-й щорічній конференції Міжнародної асоціації керівників поліції (ІАСР) у жовтні 1957 р., основний обов'язок працівника правоохоронних органів – служити суспільству; захистити життя та майно; захистити невинних від обману, слабких – від гноблення чи залякування і мирних – від насильства чи безладу; поважати конституційні права всіх людей на свободу, рівність і справедливість [10]. З огляду на це професійна етика співробітників правоохоронних органів має узгоджуватися з тими базовими етичними принципами, вимогами та правилами, що напрацьовані для представників інших правничих професій: суддів, прокурорів, адвокатів тощо з урахуванням особливостей кожного з цих видів професійної діяльності

По-друге, на професійній етиці правоохоронців позначаються особливості правоохоронної діяльності, про які зазначалося вище. З одного боку, такі її ознаки, як підзаконність і процедурність, визначають чіткі межі дозволеної поведінки співробітників правоохоронних органів, за які вони не можуть виходити. З іншого боку, державно-владний характер цієї діяльності, і особливо можливість застосування при її здійсненні примусу аж до вогнепальної зброї, створюють загрозу порушення чи обмеження прав і свобод особи при застосуванні співробітниками правоохоронних органів покладених на них повноважень. Враховуючи це, можлива «ціна помилки» правоохоронця може бути значно вищою, ніж для представників інших правничих професій. Таким чином, цей вид професійної етики більш виразно, ніж інші, акцентує увагу на самообмеженні співробітників правоохоронних органів і попередженні порушень прав людини при реалізації ними владних повноважень. Це, у свою чергу, вимагає посиленої уваги до критерію дотримання норм професійної етики як при доборі на ці посади, так і при проведенні атестації чи інших форм кваліфікаційного оцінювання співробітників правоохоронних органів, притягненні їх до дисциплінарної відповідальності, звільненні з посади тощо.

По-третє, етика співробітників правоохоронних органів має значну диференціацію, обумовлену належністю до того чи іншого органа державної влади, які відрізняються одне від одного компетенцією, організаційною побудовою, вимогами до працівників,

гарантіями їх діяльності тощо. Тому, коли йдеться про етику правоохоронця, необхідно враховувати специфіку етики поліцейського, працівника НАБУ, ДБР чи БЕБ, визначену відповідними законами та відомчими етичними кодексами тощо.

Так, професійна етика правоохоронців регламентується в межах кожного правоохоронного органу окремо. Тому правове підґрунтя для них створюють відповідно ЗУ «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Бюро економічної безпеки України». Як наслідок, на сьогодні в Україні немає єдиного Кодексу професійної етики та поведінки працівників правоохоронних органів. Натомість у межах кожного правоохоронного органу розробляються та затверджуються їх керівниками відомчі кодекси або правила професійної етики.

Разом із тим у багатьох випадках така диференціація не є виправданою, оскільки відображає відомчу роз'єднаність і вузько корпоративні інтереси окремих правоохоронних органів. Із точки зору єдності завдань, що стоять перед правоохоронними органами, та виконуваних ними соціальних функцій, у питаннях професійної етики правоохоронців не повинно бути істотних відмінностей. З огляду на це розвиток професійної етики співробітників правоохоронних органів має відбуватися в напрямі уніфікації та впровадження єдиних стандартів і практик, що має знайти вираження в спільному для всіх етичному кодексі.

По-четверте, етичні правила поведінки співробітників правоохоронних органів визначаються наказами керівників відповідних відомств. У цьому формування цього різновиду професійної етики значно відрізняється від аналогічних правил щодо суддів, прокурорів та адвокатів, що затверджуються безпосередньо відповідними професійними спільнотами через найвищі органи їх самоврядування (З'їзд суддів України, всеукраїнська конференція працівників прокуратури, З'їзд адвокатів України тощо). Така ситуація обумовлена організаційною побудовою правоохоронних органів, у системі кожного з яких панує єдиноначальність та сувора ієрархічна субординація. Відсутність будь-яких форм професійного самоврядування в межах правоохоронних органів зумовлює те, що відповідні етичні правила формуються та затверджуються «згори», хоча такий підхід суперечить сутності професійної етики як набору моральних принципів і цінностей, на обов'язковість яких представники відповідної професії добровільно погоджуються та підпорядковуються їм з огляду на усвідомлення своєї приналежності до певної корпоративної спільноти, а не в силу наказу.

По-п'яте, етика правоохоронця має враховувати не лише організаційну (належність до певного правоохоронного органу), а й процесуальну складову, якої набуває здійснення ним правоохоронної діяльності в кримінальному провадженні. Вона передбачає спрямованість цієї діяльності на досягнення завдань кримінального провадження, підпорядкування засадам кримінального провадження, додержання процесуальної форми. При цьому співробітник правоохоронного органу, проводячи слідчі (розшукові) чи інші процесуальні дії в кримінальному провадженні, набуває процесуального

статусу дізнавача, слідчого (детектива), співробітника оперативного підрозділу тощо, а його начальник – керівника органа досудового розслідування чи органа дізнання.

Роль слідчого (детектива), дізнавача в кримінальному провадженні безпосередньо впливає на етичні вимоги, що до них ставляться, оскільки:

- вони діють у системі різноманітних процесуальних відносин, які складаються між ними та іншими представниками сторони обвинувачення – прокурором та керівником органа досудового розслідування (дізнання); між ними та стороною захисту; між ними та слідчими суддями; між ними та іншими учасниками кримінального провадження (свідками, потерпілими);

- вони безпосередньо сприймають наслідки вчинених кримінальних правопорушень, зокрема заподіяну ними шкоду, а також спілкуються з особами, які їх вчинили;

- вони уповноважені проводити велику кількість слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, кожна з яких має певні визначені законом підстави, порядок проведення та відповідну фіксацію, недодержання вимог щодо яких тягне за собою визнання їхніх результатів недопустимими;

- вони діють в умовах дефіциту часу, обумовленого як перебігом строків досудового розслідування, так і строками проведення процесуальних дій;

- вони здійснюють повноваження в умовах процесуальної протидії з боку сторони захисту, яка перешкоджає притягненню підозрюваного до кримінальної відповідальності, а іноді також із боку потерпілих і свідків, які не бажають давати показання та брати участь у кримінальному провадженні;

- їхні дії та рішення в кримінальному провадженні підлягають контролю на кількох рівнях: з боку прокурора, який здійснює організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням; з боку слідчого судді, який реалізує судовий контроль за додержанням прав особи під час досудового розслідування; з боку керівника органа досудового розслідування (органу дізнання), який здійснює відомчий контроль за їх діями;

- вони (особливо слідчі та дізнавачі поліції) є надзвичайно перевантаженими значною кількістю справ, для розслідування яких бракує людських, часових і матеріальних ресурсів.

Ці та інші особливості значною мірою позначаються на особистості працівника правоохоронного органу та впливають на специфіку його професійної етики та відповідальності.

Висновки. Професійна етика співробітників правоохоронних органів має як загальні риси, притаманні професійній етиці правника, так і особливості, зумовлені специфікою правоохоронної діяльності. Ці особливості вимагають посилення морально-етичного регулювання та контролю діяльності правоохоронців. Актуальним завданням при цьому є створення єдиного кодексу професійної етики для співробітників різних правоохоронних органів, що дозволить уніфікувати морально-етичні стандарти, вимоги та правила поведінки для всіх правоохоронців незалежно від їх відомчої належності. Такий кодекс може бути затверджений спільним наказом керівників відповідних органів.

Список використаних джерел

1. Бесчастний В.М., Кононенко Т.В., Сабельникова Т.М. Етикет і професійна етика поліцейського. Київ : ВД Дакор, 2019. 216 с.
2. Лозовой В.О., Петришин О.В. Професійна етика юриста. Харків : Право, 2004. 176 с.

3. Середа О.Г., Свічкарьова Я.В. Основні аспекти деонтологічних засад правоохоронної діяльності. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2022. Вип. 13. С. 6–9.
4. Сущенко В.М. Модель професійної культури правника: критерії та підходи. *Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки»*. 2009. Вип. 90. С. 29–33.
5. Ярошенко О.М., Луценко О.Є. Професійна відповідальність правника : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. 174 с.
6. Goldstein D.B. Employee assistance for law enforcement: A brief review. *J Police Crim Psych*. 2006. № 21. P. 33–40. URL: <https://doi.org/10.1007/BF02849500>
7. Pollock J.M., Reynolds P.D. Ethics and law enforcement. *Critical issues in policing: Contemporary readings*. 2015. P. 183–215.
8. Chambliss E. Professional Responsibility: Lawyers, A Case Study. *Fordham L. Rev.* 2000. T. 69. P. 817–834.
9. Intro to the American Criminal Justice System. URL: <http://www.correctionalofficer.org/us-criminal-justice-system>
10. Law Enforcement Code of Ethics adopted at the 64th Annual IACP Conference and Exposition in October 1957. URL: <https://www.theiacp.org/resources/law-enforcement-code-of-ethics>

References

1. Beschastnyi, V.M., Kononenko, T.V., & Sabelnykova, T.M. (2019). *Etyket i profesiina etyka politseiskoho [Etiquette and professional ethics of a police officer]*. Kyiv: VD Dakor, 216 s. [in Ukrainian].
2. Lozovoi, V.O., & Petryshyn, O.V. (2004). *Profesiina etyka yurysta [Professional ethics of a lawyer]*. Kharkiv: Pravo, 176 s. [in Ukrainian].
3. Sereda, O.H., & Svichkarova, Ya.V. (2022). Osnovni aspekty deontolohichnykh zasad pravookhoronnoi diialnosti [Main aspects of deontological principles of law enforcement activity]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo, 13*, 6–9 [in Ukrainian].
4. Sushchenko, V.M. (2009). Model profesiinoi kultury pravnyka: kryterii ta pidkhody [Model of professional culture of a lawyer: criteria and approaches]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky, 90*, 29–33 [in Ukrainian].
5. Yaroshenko, O.M., & Lutsenko, O.Ie. (2022). *Profesiina vidpovidalnist pravnyka [Professional responsibility of a lawyer]*. Navch. posibnyk. Kharkiv: Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho, 174 s. [in Ukrainian].
6. Goldstein D.B. (2006). Employee assistance for law enforcement: A brief review. *J Police Crim Psych*, 21, 33–40. <https://doi.org/10.1007/BF02849500> [in English].
7. Pollock, J.M., Reynolds, P.D. (2015). Ethics and law enforcement. *Critical issues in policing: Contemporary readings*, 183–215 [in English].
8. Chambliss, E. (2000). Professional Responsibility: Lawyers, A Case Study. *Fordham L. Rev.*, 69, 817–834 [in English].
9. Intro to the American Criminal Justice System. URL: <http://www.correctionalofficer.org/us-criminal-justice-system> [in English].
10. Law Enforcement Code of Ethics adopted at the 64th Annual IACP Conference and Exposition in October 1957. URL: <https://www.theiacp.org/resources/law-enforcement-code-of-ethics> [in English].

Lapkin Andrii,

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor
(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3240-6377>

FEATURES OF THE PROFESSIONAL ETHICS OF LAW ENFORCEMENT BODIES' EMPLOYEES

The article is devoted to the study of the peculiarities of the professional ethics of law enforcement officers. The purpose of the scientific article is to clarify the importance of ethics for the implementation of law enforcement activities and outline the features of the professional ethics of law enforcement officers.

The professional ethics of law enforcement officers is defined as a set of moral principles, requirements and rules based on the general values of the legal profession, which apply to officials of state bodies authorized to carry out law enforcement activities, with the aim of properly exercising their powers and preventing violations in the process of their implementation.

It is substantiated that the professional ethics of law enforcement officers has both general features inherent in the professional ethics of a lawyer and features determined by the specifics of law enforcement activities. First of all, it indicates the possibility of the use of coercion by law enforcement officers.

It was found that the ethics of a law enforcement officer should take into account not only the organizational (belonging to a certain law enforcement agency), but also the procedural component, which is acquired by his law enforcement activities in criminal proceedings.

It is argued that the unformedness of a unified approach to the professional ethics of law enforcement officers is largely due to the vagueness of the concept of "law enforcement activity" and the list of law enforcement agencies.

It was concluded that it is necessary to create a single code of professional ethics for employees of various law enforcement agencies, which will allow unifying moral and ethical standards, requirements and rules of conduct for all law enforcement officers, regardless of their departmental affiliation. Such a code may be approved by a joint order of the heads of relevant bodies.

Key words: law enforcement activity, law enforcement agencies, professional ethics, professional responsibility.